

تحلیل عاملی متغیرهای بروز پرخاشگری در تماشاگران از دیدگاه داوران فوتبال ایران

رحیم رمزانی نژاد^۱، محمدمهدی رحمتی^۲، مهرعلی همتی نژاد^۳، مالک آزادان^۴

تاریخ دریافت مقاله: ۹۰/۱/۲۹

تاریخ پذیرش مقاله: ۹۰/۳/۳۰

چکیده

هدف تحقیق حاضر تحلیل عوامل پرخاشگری تماشاگران فوتبال از دیدگاه داوران لیگ برتر و دسته یک کشور است. از تعداد ۱۷۷ داور، ۱۳۱ نفر (۷۴ درصد) در این تحقیق شرکت کردند. برای جمع‌آوری اطلاعات از پرسشنامه محقق‌ساخته استفاده شد که متغیرها و گویه‌های مختلف آن به صورت اکتشافی، شناسایی و توسط سه نفر از اعضای هیئت علمی دانشگاه و ۱۶ نفر از داوران و کارشناسان داوری کشور بازبینی شدند. از روش آماری تحلیل عامل اکتشافی برای تعیین عوامل اصلی پرخاشگری تماشاگران استفاده شد. قبل از انجام تحلیل عاملی و به منظور اطمینان از کافی بودن حجم نمونه از معیار کایرز، میجر، الکین (KMO) و برای تعیین همبستگی بین متغیرها از آزمون بارتلت استفاده شد و KMO برابر ۰/۷۱۹ به دست آمد. ضمناً آزمون بارتلت برای داده‌ها برابر با ۷۶۹/۷ و در سطح معنی‌داری ۰/۰۰۱ بود. استخراج عامل‌های اکتشافی، هشت عامل را با محاسبه ۵۴/۵۶ درصد واریانس متغیر پرخاشگری تماشاگران از دیدگاه داوران آشکار کرد. نتایج نشان داد از دیدگاه داوران، به ترتیب، هشت عامل مدیریت امکانات و خدمات، هیجان رسانه‌ای، نتیجه‌گرایی، مدیریت مکانی و زمانی مسابقات، رفتار اعضای تیم، نوع داوری، رفتار مربی و داور و حساسیت اجتماعی و سابقه رقابت نقش اساسی در بروز پرخاشگری تماشاگران دارند.

کلیدواژه‌های فارسی: پرخاشگری، تماشاگر، فوتبال، رسانه، خشونت، رفتار مربی و داور.

Email: rramzani@guilan.ac.ir

۱. دانشیار دانشگاه گیلان (نویسنده مسئول)

Email: ma_hemati@yahoo.com

۳. دانشیار دانشگاه گیلان

Email: azadan2001@gmail.com

۴. کارشناس ارشد مدیریت ورزشی دانشگاه گیلان

مقدمه

پرخاشگری تماشاگران از موضوعات اساسی مطالعات جامعه‌شناختی، روان‌شناختی و مدیریت ورزش فوتبال است (۱، ۲). البته این موضوع با رویکردهای مختلف علمی تجزیه و تحلیل شده است. صرف‌نظر از بررسی‌های مبتنی بر نظریه‌ها و مدل‌های مفروض علمی که بیشتر بر عوامل و فرآیندهای درونی پرخاشگری متمرکز شده‌اند (۳، ۴)، به نظر می‌رسد عوامل محیطی و بیرونی بسیاری نیز در بروز پرخاشگری در میان تماشاگران نقش دارند. گزارش‌ها و پژوهش‌های توصیفی فراوانی به این موضوع پرداخته‌اند و هر کدام نیز واقعیت‌های پرخاشگری را از ابعاد مختلف آشکار کرده‌اند (۵). پژوهش‌های محدودی برای تعیین عامل‌های بروز رفتارهای پرخاشگرانه در ورزشگاه‌ها انجام شده است و عامل‌های شناسایی شده در این پژوهش‌ها تأثیر معنی‌داری در بروز رفتارهای پرخاشگرانه نشان داده‌اند (۶، ۷)؛ بنابراین می‌توان گفت که عوامل متعددی در بروز پرخاشگری تماشاگران نقش دارند و ممکن است عوامل اثرگذار دیگری نیز وجود داشته باشند.

تری^۱ و جکسون^۲ (۱۹۸۵) با بررسی عوامل خشونت در ورزش و ارائه مدلی برای تبیین پدیده پرخاشگری سه عامل نیروها و تمایلات غریزی، ناامیدی و رفتار اجتماعی اکتسابی یا آموخته را جزء اصلی‌ترین عامل‌های بروز پرخاشگری در تماشاگران برشمردند. آن‌ها همچنین بیان کردند که عامل‌های روان‌شناختی، اخلاقی و موقعیتی نیز در این زمینه مؤثرند (۸). جولیان رابرتس^۳ و سینسیا بنیامین^۴ (۲۰۰۰) نشان دادند که در آمریکای شمالی دو عامل باخت تیم و طبقه اجتماعی و در اروپا عامل رسانه‌ها نقش عمده‌ای در خشونت تماشاگران دارند. به‌علاوه، بیشتر آشوبگران فوتبال از طبقات پایین اجتماعی بودند (۹). فولکسون، نایبرگ، ارچر و نارلندر^۵ (۲۰۰۲) با بررسی دیدگاه‌های داوران فوتبال نشان دادند که عوامل بازیکنان، مربیان و تماشاگران منابع اصلی بروز پرخاشگری‌اند (۱۰).

کوراکیس^۶ (۱۹۹۸) در بررسی عوامل بروز پرخاشگری به ترکیب جمعیت‌شناختی تماشاگران توجه کرده و میانگین سنی کم و طبقه اجتماعی کارگری را از مشخصات تماشاگران پرخاشگر

-
- 1 . Terry P.C
  - 2 . Jackson J.J
  - 3 . Julian V.R
  - 4 . Cynthia J.B
  - 5 . Folkesson , Nyberg, Archer & Norlander
  - 6 . Courakis N

معرفی کرده است (۱۱). فریمان، نایبرگ، نورلاندر و تورستن^۱ (۲۰۰۴) آگاهی اندک از قوانین بازی، اشتباه داوران و ناهمخوانی تصمیمات داور را با خواسته‌های تماشاگران از مهم‌ترین عوامل بروز پرخاشگری و تهدید علیه داوران می‌دانند (۱۲). کواکلی^۲ و دانلی^۳ (۲۰۰۶) ده عامل مشتمل بر: ازدحام بیش از حد جمعیت، اختلاط ناهمگن تماشاگران (مانند طبقه اجتماعی و نژادی)، درجه اهمیت مسابقه برای هواداران، سابقه دیدارهای قبلی دو تیم یا تماشاگران دو تیم، کنترل خشونت‌آمیز و پرخاشگرانه جمعیت، محل انجام مسابقه (زمین بی‌طرف در مقابل میزبانی یکی از تیم‌ها)، نحوه رسیدن به مسابقه (با ماشین شخصی یا وسایل حمل و نقل عمومی)، بروز بازی خشن از سوی بازیکنان، قضاوت ضعیف داور، قدرت و بی‌گناهی (در مورد افراد بی‌قدرت، خشونت شاید تنها راه بیان خواسته‌ها باشد) را در بروز پرخاشگری در میان تماشاگران شناسایی کرده‌اند (۱).

در کشور نیز چندین تحقیق در این زمینه اجرا شده است. رحمتی و محسنی (۱۳۸۲) متغیرهای اهمیت و حساسیت بازی، رتبه تیم مورد علاقه در جدول مسابقات و حرکات خشونت‌آمیز و پرخاش‌جویانه بازیکنان را از عوامل اصلی پرخاشگری کلامی در میان تماشاگران معرفی کرده است (۱۳)، در صورتی که نورعلی و نند (۱۳۸۶) مهم‌ترین عوامل اثرگذار بر رفتارهای اوباشگرانه تماشاگران را هیجان طلبی، گروه همسالان و تحریک مطبوعات ورزشی معرفی کرده است (۱۴). رشیدی و آزاد (۱۳۷۶) در تحقیق خود به مسائل مدیریتی را توجه کرده و ظرفیت کم ورزشگاه‌ها، مدیریت ضعیف، رفتارهای نیروهای نظارتی و کنترلی، رفتار خشن بازیکنان و ضعف دآوری را از عوامل متشنج شدن ورزشگاه‌ها معرفی کرده‌اند (۱۵). فتحی نیا و علیزاده (۱۳۸۴) نیز بیان می‌کنند هر چقدر نارسایی عوامل محیطی مانند کمبود و شلوغی سرویس‌های رفت و برگشت، مشکلات تهیه بلیت، رفتار تحریک‌آمیز مربیان، بازیکنان، داوران یا نیروی انتظامی افزایش یابد، احتمال بروز واکنش‌های خشونت‌آمیز نیز در تماشاگران بیشتر می‌شود (۱۶).

همتی‌نژاد، رحمانی نیا و کیلاشکی (۱۳۷۹) نحوه دآوری، شکست و ناکامی تیم در مسابقه، رفتار ورزشکاران تیم مقابل، حساسیت رقابت، مسابقه مهیج و محرک، یادگیری پرخاشگری، پرخاشگری ورزشکاران، میزبان بودن تیم، ازدحام تماشاگران، سن کم تماشاگران، رتبه تیم در جدول رده‌بندی و نظم و انضباط در برگزاری مسابقه‌ها را از عوامل بروز پرخاشگری در

1 . Friman, Nyberg, Norlander, Torsten

2 . Coakley J

3 . Donnelly P

تماشاگران معرفی کرده است (۱۷).

صفابخش (۱۳۷۹) قرار گرفتن در انبوه خلق، ناکامی و درماندگی در رسیدن به پیروزی و داشتن پیشینه رفتارهای وندالیستی در تماشاگران را از عوامل بروز خشونت و پرخاشگری تماشاگران معرفی کرده است (۱۸). رحمتی (۱۳۸۳) نشان داد هرچند ناکامی از منابع رفتار پرخاشگرانه و خشونت محسوب می‌شود، لزوماً و در همه حال به پرخاشگری و خشونت نمی‌انجامد. در واقع، ناکامی فقط یکی از عوامل متعدد و بالقوه پرخاشگری است (۵)؛ بنابراین توجه به سایر عوامل محیطی بسیار ضروری است. در این خصوص، رحیمی، امیرتاش و خبیری (۱۳۸۰) نارضایتی تماشاگران را از امکانات ورزشگاه، سرویس‌های رفت و آمد، تهیه بلیت و معطل شدن در هنگام ورود به ورزشگاه از عوامل بروز پرخاشگری گزارش کرده‌اند (۱۹). کجباف، رحیمی و احمدی (۱۳۸۲) باخت تیم و ماجراجویی را از عوامل بروز پرخاشگری در تماشاگران بیان می‌کنند (۲۰). صفابخش (۱۳۸۲) نشان داده است که شکست و ناکامی، احساس اجحاف، نثریات ورزشی و شایعه سازی نثریات از عوامل بروز پرخاشگری و خشونت در تماشاگران است (۲۱). شاه منصوری و مظفری (۱۳۸۵) نیز به عوامل مدیریتی توجه کرده و به این نتیجه رسیده‌اند که مهم‌ترین عامل در ایجاد بحران، سوء مدیریت (نرم افزار) است. پس از آن سخت‌افزار و جان‌افزار (تأسیسات ورزشی و عوامل روانی و اجتماعی) به صورت مشترک در اولویت دوم قرار دارند و عامل رسانه‌ها نیز در اولویت سوم است (۲۲). محمدکاظمی، شیخ، شهیازی و راسخ (۱۳۸۶) گزارش کرده‌اند که بهبود عوامل محیطی ورزشگاه مانند سازوکار تهیه بلیت، سرویس‌های رفت و آمد، امکانات رفاهی و بهداشتی ورزشگاه، نحوه قضاوت داور و عملکرد بازیکنان، مربیان و نیروی انتظامی بر گرایش و بروز رفتار خشونت‌آمیز تماشاگران اثر بازدارنده به‌سزایی خواهد داشت (۲۳).

نتایج تحقیقات در سایر کشورها نشان می‌دهد بازیکنان فوتبال، مربیان و تماشاگران از منابع اصلی پرخاشگری هستند و عواملی مانند کمبود اطلاعات از قوانین بازی در میان بازیکنان، مربیان و تماشاگران، ارزش موفقیت (برد)، تصمیمات داور، اختلاف نظر مربیان، بازیکنان و تماشاگران، ازدحام بیش از حد جمعیت، کنترل خشونت‌آمیز و پرخاشگرانه جمعیت، بروز بازی خشن از سوی بازیکنان و قضاوت ضعیف داور باعث پرخاشگری تماشاگران می‌شوند (۲۴). البته در ایران تأثیر عوامل مدیریت ضعیف، ناکامی و درماندگی در راه رسیدن به هدف، معطل شدن در هنگام ورود به ورزشگاه، نقش روزنامه‌ها، نارسایی‌های فرهنگی و اقتصادی-اجتماعی، بیکاری بیشتر تماشاگران، اهمیت و حساسیت نتیجه بازی، حرکات خشونت‌آمیز و پرخاشجویانه بازیکنان هنگام بازی، عوامل محیطی ورزشگاه، تعصب تیمی، تأثیر جو ورزشگاه و ازدحام

جمعیت، هیجان طلبی و عقده گشایی، سابقه درگیری و نزاع و ضعف داوری در تحقیقات مختلف از عوامل اصلی بروز پرخاشگری در تماشاگران معرفی شده است.

یکی از نظریه‌هایی که در سال‌های اخیر توجه جامعه‌شناسان را در تحلیل مسائل اجتماعی ورزش مانند خشونت و پرخاشگری به خود جلب کرده است، دیدگاه کارکردگرایی ساختی است (۲۵، ۲۶). در این دیدگاه به نقش اجزاء، نهادها و جنبه‌های مختلف سیستم‌های اجتماعی برای ایجاد هماهنگی، انسجام و تعادل کل سیستم جامعه توجه می‌شود؛ بنابراین نهادهای اجتماعی بر اساس نقش و سهم خود در رابطه با سایر بخش‌های سیستم برای نیل و حفظ تعادل کلی سیستم بررسی می‌شوند. البته این تعادل با شکل‌گیری وفاق و ارزش‌های مشترک و به‌طور طبیعی حاصل می‌شود (۲۷، ۲۸). در زمینه خشونت و پرخاشگری نیز به نظر می‌رسد که نهادها و اجزای سیستم ورزش می‌کوشند اقدامات و فعالیت‌هایی را برای نیل به تعادل در سیستم ورزش انجام دهند. این اقدامات در جهت کاهش، کنترل یا مدیریت خشونت و پرخاشگری قرار دارند (۲۹).

با وجود آشکار شدن بسیاری از متغیرها و عوامل محیطی اثرگذار بر پرخاشگری تماشاگران از دیدگاه‌های مختلف (مانند تماشاگران) که به‌صورت گزارش‌ها و بررسی‌های توصیفی بوده است، تاکنون این عوامل از دیدگاه داوران، به‌عنوان یکی از ارکان اساسی برگزاری مسابقات، بررسی نشده است. همچنین متغیرهای مختلف اثرگذار بر پرخاشگری نیز به‌طور دقیق و با روش تحلیل عاملی شناسایی و طبقه‌بندی نشده‌اند؛ از این رو، چارچوب نظری پژوهش حاضر با الهام از رویکرد کارکردگرایی ساختاری به تبیین و تحلیل پرخاشگری تماشاچیان پرداخته است. پیش فرض نظری تحقیق این است که جامعه داوری از اجزای اصلی و مهم سیستم فوتبال هستند و رابطه‌ای پویا و ارگانیک با سایر بخش‌های فوتبال دارند. بر همین اساس چنین فرض شده است که داوران پدیده پرخاشگری تماشاگران را از کارکردهای نامناسب سیستم تلقی می‌کنند و می‌توانند با نگاهی ساختاری، عوامل مهم در بروز پرخاشگری را شناسایی کنند؛ بنابراین سؤال اصلی تحقیق این است که از دیدگاه داوران کدام گروه از عوامل محیطی تأثیر بیشتری بر بروز پرخاشگری در میان تماشاگران دارند و چه متغیرهایی این عوامل را تعیین می‌کنند.

روش‌شناسی پژوهش

تحقیق حاضر از نوع توصیفی (میدانی) است و به شکل پیمایشی انجام شده است. جامعه آماری این تحقیق را کلیه داوران فوتبال لیگ برتر و دسته یک ایران در سال ۸۷-۸۸ تشکیل

می‌دادند که تعداد آن‌ها ۱۷۷ نفر بود. حجم نمونه آماری این تحقیق برابر با جامعه آماری است. البته از تعداد ۱۷۷ پرسشنامه توزیع شده، ۱۳۱ پرسشنامه کامل (۷۴ درصد) بازگردانده شد که با برگشت بیش از ۷۰ درصد پرسشنامه‌ها، نمونه تحقیق کفایت آماری لازم را پیدا کرد.

برای تعیین برخی ویژگی‌های فردی مانند سن، سابقه داوری در لیگ‌های مختلف و میزان تحصیلات از پرسشنامه مشخصات فردی استفاده شد. برای اندازه‌گیری تأثیر عوامل بروز پرخاشگری در تماشاگران از پرسشنامه محقق‌ساخته‌ای استفاده شد که پس از مطالعه منابع و تحقیقات مختلف در زمینه پرخاشگری تماشاگران تهیه شده بود. ابزار اولیه با ۷۹ گویه در اختیار سه نفر از استادان دانشگاه (جامعه‌شناسی و مدیریت ورزشی) قرار گرفت تا آن را بازبینی کنند و از نظرات ۱۶ نفر از داوران لیگ برتر و کارشناسان مطرح داوری کشور به صورت حضوری و مصاحبه هدایت شده نیز استفاده شد. سپس، در مرحله مطالعه مقدماتی ۲۰ داور شرکت‌کننده در کلاس داوری فدراسیون فوتبال به این پرسشنامه پاسخ دادند. ضریب پایایی پرسشنامه، با استفاده از روش آلفای کرونباخ $\alpha=0/92$ برآورد و تأیید شد. نتایج تحلیل عاملی اکتشافی با روش مؤلفه‌های اصلی (۳۰) نشان داد که فقط ۵۰ گویه در هشت عامل بار عاملی قابل قبولی دارند که داده‌های تحقیق بر اساس همین مقیاس تحلیل شد.

پس از آماده شدن پرسشنامه، هماهنگی لازم با کمیته داوران فدراسیون فوتبال ایران به عمل آمد و پس از دریافت مجوز و اطلاعات شخصی داوران، پرسشنامه‌ها در تاریخ ۴ مرداد ۱۳۸۷ در کلاس توجیهی داوران و نیز از طریق تماس تلفنی و با همکاری داوران فعال استان‌ها در بین داوران توزیع شد. توزیع و جمع‌آوری پرسشنامه‌ها دو ماه به طول انجامید. برای تجزیه و تحلیل داده‌ها از روش آماری تحلیل عاملی اکتشافی استفاده شد.

یافته‌های پژوهش

تحلیل توصیفی اطلاعات مربوط به ویژگی‌های فردی نمونه آماری تحقیق نشان داد سن $44/3$ درصد آزمودنی‌ها در محدوده ۳۰ تا ۳۵ سال قرار دارد، درجه داوری $84/4$ درصد از آن‌ها ملی و $15/6$ درصد بین‌المللی است، $19/8$ درصد از داوران مدرک تحصیلی کمتر از دیپلم و دیپلم، 26 درصد فوق دیپلم، $47/3$ درصد لیسانس و $6/9$ درصد مدرک فوق لیسانس و بالاتر دارند.

قبل از انجام تحلیل عاملی، برای اطمینان از کافی بودن نمونه از معیار کایرز، میجر، الکین (KMO) و برای تعیین همبستگی بین متغیرها از آزمون بارتلت استفاده شد. در تحقیق حاضر، (KMO) برابر $0/719$ به دست آمد و آزمون بارتلت برای داده‌ها برابر با $769/7$ ، در سطح معنی‌داری $0/000$ بود. استخراج عامل اکتشافی با استفاده از $Eigen\ values=1$ و

تحلیل عاملی متغیرهای بروز پرخاشگری در ....

۲۰۷

واریناس استخراج شد که مقدار ویژه واریانس هر کدام از عوامل در جدول ۱ گزارش شده است. $\text{acceptable factor loading} = 0.50$ ملاک قرار گرفت و هشت عامل با محاسبه $54/56$ درصد واریانس استخراج شد که مقدار ویژه واریانس هر کدام از عوامل در جدول ۱ گزارش شده است.

جدول ۱. تبیین واریانس عامل‌های بروز پرخاشگری تماشاگران از دیدگاه داوران

شماره عامل	نام عامل	تعداد گویه	مقدار ویژه	درصد واریانس	درصد واریانس تجمعی
۱	مدیریت امکانات و خدمات	۱۱	۷/۶۳	۱۰/۱۷	۱۰/۱۷
۲	هیجان رسانه‌ای	۱۰	۶/۹۷	۹/۳۰	۱۹/۴۷
۳	نتیجه‌گرایی	۶	۴/۷۶	۶/۳۴	۲۵/۸۱
۴	مدیریت مکانی و زمانی	۳	۴/۶۵	۶/۲۰	۳۲/۰۱
۵	رفتار اعضای تیم	۷	۴/۶۲	۶/۱۶	۳۸/۱۷
۶	نوع داوری	۴	۴/۴۵	۵/۹۳	۴۴/۱۰
۷	رفتار مربی و داور	۵	۴/۱۷	۵/۵۶	۴۹/۶۶
۸	حساسیت اجتماعی و سابقه رقابت	۴	۳/۶۷	۴/۹۰	۵۴/۵۶

جدول ۲. عامل‌های استخراج شده در تحلیل عاملی متغیرهای بارگذاری شده در هر عامل

عامل	متغیرهای بارگذاری شده
مدیریت امکانات و خدمات	نحوه تهیه بلیت، ورود به ورزشگاه، سرویس بهداشتی، بوفه، فروش مناسب بلیت، تأسیسات، جایگاه نشستن، ازدحام جمعیت و تمایل به ایجاد ترس و وحشت در تیم حریف
هیجان رسانه‌ای	مسابقه مهیج، توجه افراطی به بازی، انتشار مصاحبه مهیج بازیکنان و اخبار کذب، تیتراهای درشت روزنامه‌ها، میزبانی و عدم نتیجه‌گیری، حضور تماشاگران رقیب، استنباط نادرست از قضاوت داور و خشونت روی بازیکن مورد علاقه
نتیجه‌گرایی	بزرگ‌نمایی بازی، ایجاد انتظار پیروزی، برتری طلبی کاذب، انتظارات دور از ذهن، هدر رفتن موقعیت‌های گل زنی، حضور بازیکن سابق تیم مورد علاقه در تیم حریف
مدیریت مکانی و زمانی	موقعیت جغرافیایی، آب و هوایی و ساعت برگزاری مسابقه
رفتار اعضای تیم	پرخاشگری و اعتراض بازیکن، مربی و کادر فنی تیم مورد علاقه به داور، برآورده نشدن انتظارات، اعمال و رفتار ناشایست بازیکنان سرشناس
نوع داوری	قضاوت ضعیف، قرار گرفتن تیم در آستانه باخت، ضعیف جلوه دادن داوران در رسانه‌ها و سن و سال کم تماشاگران
رفتار مربی و داور	بازی ندادن و تعویض بازیکن مورد علاقه تماشاگران توسط مربی، سوت‌های متعدد، ندادن آوانتاژ به موقع و محاسبه کم و زیاد وقت تلف شده توسط داور
حساسیت اجتماعی و سابقه رقابت	اهمیت و حساسیت مسابقه از نظر رقابت دیرینه، نتایج تیم در بازی‌های اخیر، تنش‌های سیاسی-اجتماعی و فرهنگی و تحریک تماشاگران توسط عوامل باند باز

با توجه به جدول تبیین واریانس عامل‌ها (جدول ۱) و جدول متغیرهای بارگذاری شده در هر عامل (جدول ۲)، از دیدگاه داوران هشت عامل نقش اساسی در پرخشگری تماشاگران داشتند که عامل‌های مدیریت امکانات و خدمات، هیجان رسانه‌ای و نتیجه‌گرایی بیشترین درصد و عامل‌های داوری، رفتار مربی و داور و حساسیت اجتماعی و سابقه رقابت کمترین درصد را در تبیین واریانس دارند.

در عامل مدیریت امکانات و خدمات که مقدار ویژه آن ۷/۶۳ است و می‌تواند ۱۰/۱۷ درصد واریانس را محاسبه کند و توضیح دهد، ۱۱ متغیر بارگذاری شده است و متغیرهای انتظار طولانی برای تهیه بلیت مسابقه و به موقع باز نشدن درب‌های ورزشگاه بیشترین بار عاملی و متغیرهای ازدحام و تراکم زیاد جمعیت در ورزشگاه و تمایل به ایجاد ترس و وحشت در تیم حریف کمترین بار عاملی را داشتند. در عامل هیجان رسانه‌ای با مقدار ویژه ۶/۹۷ که می‌تواند ۹/۳۰ درصد واریانس را تبیین کند، ۱۰ متغیر بارگذاری شده است و متغیرهای توجه افراطی رسانه‌ها به بازی مورد نظر، بزرگ جلوه دادن برخی بازیکنان و انتشار مصاحبه‌های هیجان‌آور آن‌ها در روزنامه‌ها بیشترین بارهای عاملی و متغیرهای خشونت بازیکن تیم حریف روی بازیکن مورد علاقه تماشاگران و نتیجه نگرفتن تیم میزبان کمترین بارهای عاملی را داشتند. در عامل بزرگ‌نمایی رسانه‌ای و نتیجه‌گرایی با مقدار ویژه ۴/۷۶ که ۶/۳۴ درصد واریانس را نشان داد، شش متغیر بارگذاری شده است و متغیرهای حضور بازیکن انتقالی از تیم مورد علاقه در تیم حریف، ایجاد انتظارات دور از ذهن از تیم مورد علاقه در تماشاگران توسط رسانه‌ها بیشترین بارهای عاملی و متغیرهای ایجاد انتظار پیروزی در تماشاگران توسط رسانه‌ها و بزرگ‌نمایی بازی توسط رسانه‌ها کمترین بارهای عاملی را داشتند.

بحث و نتیجه‌گیری

اگرچه تحقیق کاملاً مشابهی در زمینه بررسی دیدگاه‌های داوران در خصوص عوامل بروز پرخشگری تماشاگران برای مقایسه با نتایج تحقیق حاضر مشاهده نشده است، ولی اولویت عوامل بروز پرخشگری در این تحقیق نشان می‌دهد که عوامل محیطی و مدیریتی مانند مدیریت امکانات و خدمات، نقش رسانه‌ها، مدیریت مکان و زمان بیشترین درصد واریانس را برای تبیین پرخشگری تماشاگران دارند در صورتی که رفتار اعضای تیم یا بازیکنان و مربیان (به‌عنوان عاملی درونی) در اولویت بعدی قرار دارد (جدول ۱)؛ به عبارت بهتر، از دیدگاه داوران عوامل مربوط به میدان مسابقه اثر کمتری بر رفتار پرخشگرانه تماشاچیان دارد، ولی در تحقیقاتی که در آن از نظرات سایر آزمودنی‌ها استفاده شده است، رفتار و عملکرد عوامل میدان

مسابقه در اولویت قرار دارد.

نتایج این تحقیق با برخی تحقیقات در زمینه عامل‌های اصلی اثرگذار بر پرخاشگری تماشاچیان ناهمخوان است؛ مثلاً در تحقیق فولکسون و همکاران (۲۰۰۲) عوامل درونی مانند رفتار بازیکنان، مربیان و عملکرد داور بسیار مهم تلقی شده است. با بررسی دقیق گویه‌های مربوط به هر عامل (جدول ۲) مشاهده می‌شود که تری پی سی و جکسون جی جی (۱۹۸۵) ابتدا بر عوامل روان‌شناختی و سپس عوامل موقعیتی، نورعلی وند (۱۳۸۶) بر هیجان طلبی گروه همسالان و سپس تحریک رسانه‌ای، رحمتی و محسنی (۱۳۸۲) بر اهمیت و حساسیت بازی و بعد از آن بر رتبه تیم و حرکات تحریک‌کننده بازیکنان، کوراکیس (۱۹۹۸) بر ترکیب جمعیت‌شناختی تماشاچیان، صفابخش (۱۳۷۹) بر ناکامی و درماندگی تماشاچیان و کجیاف و همکاران (۱۳۸۲) بر باخت تیم و ماجراجویی تماشاچیان در بروز پرخاشگری تأکید و تمرکز کرده‌اند که عمدتاً جزء عوامل درونی اثرگذار بر پرخاشگری تماشاچیان است. البته در همین تحقیقات نیز نقش عوامل محیطی و مدیریتی مانند موقعیت و شرایط تیم و بازی، تحریک رسانه‌ها و حرکات تحریک‌کننده بازیکنان بسیار بارز و برجسته است. به‌طور کلی، نقش عوامل درونی و محیطی بر بروز پرخاشگری تماشاگران در این تحقیقات و تحقیق کواکلی و دانلی (۲۰۰۴)، همتی نژاد و همکاران (۱۳۷۹)، کجیاف و همکاران (۱۳۸۲) و صفابخش (۱۳۸۲) با اولویت‌های متفاوت مشخص شده است.

نتایج این تحقیق با یافته‌های تحقیقات رابرتس و بنیامین (۲۰۰۰)، فریمن (۲۰۰۴)، رشیدی (۱۳۷۶)، فتحی نیا و علیزاده (۱۳۸۴)، رحیمی و همکاران (۱۳۸۱)، شاه‌منصوری و مظفری (۱۳۸۵) و محمدکاظمی و همکاران (۱۳۸۶) کاملاً مشابه و همخوان است. البته بخشی از یافته‌های همتی نژاد و همکاران (۱۳۷۹) با تأکید بر نحوه داوری، ناکامی تیم و رفتار تماشاچیان و همچنین صفابخش (۱۳۸۲) با اولویت دادن به عامل شکست و ناکامی و هیجان رسانه‌ای با تحقیق حاضر هم‌خوانی دارد. البته در تحقیق کواکلی و دانلی (۲۰۰۴) بسیاری از ده عامل بروز پرخاشگری به محیط و مدیریت امکانات و خدمات ورزشگاه مربوط می‌شود.

با توجه به نقش اصلی عامل مدیریت امکانات و خدمات در جدول ۲ (متغیرهای نحوه تهیه بلیت، ورود به ورزشگاه، سرویس بهداشتی، بوفه، فروش مناسب بلیت، تأسیسات، جایگاه نشستن، ازدحام جمعیت و تمایل به ایجاد ترس و وحشت در تیم حریف)، مدیران و مسئولان باید بیشتر به این موضوع توجه کنند که تماشاگران از سرمایه‌های اصلی فوتبال‌اند و جذابیت و هیجان این ورزش با حضور آن‌ها در ورزشگاه معنی پیدا می‌کند. ارائه خدمات و امکانات لازم در زمان مراجعه و حضور آن‌ها در ورزشگاه‌ها، از نارضایتی آن‌ها می‌کاهد و احتمالاً متغیرهایی

مانند به موقع نفروختن بلیت‌های بازی، به موقع باز نشدن درب‌های ورزشگاه، انتظار طولانی برای تهیه بلیت مسابقه، جلوگیری نکردن از ورود افراد اضافی با وجود پر شدن ظرفیت سکوها، سرویس‌های بهداشتی نامناسب، نبود جایگاه مطلوب نشستن برای تماشاگران و عدم دسترسی به امکانات و تسهیلات رفت و آمد مناسب از دلایل پرخاشگری آن‌هاست. این موارد در فوتبال ایران بسیار زیاد اتفاق می‌افتد؛ بنابراین مدیران می‌توانند مدیریت امکانات و خدمات را به‌عنوان یکی از راه‌کارهای اصلی پیشگیری از پرخاشگری اتخاذ کنند.

در تحقیقات رابرتس و بنیامین (۲۰۰۰)، نورعلی وند (۱۳۸۶)، صفابخش (۱۳۸۲) و شاه‌منصوری و مظفری (۱۳۸۵) بر اهمیت نقش رسانه‌ها در بروز پرخاشگری در میان تماشاگران تأکید شده است. اولویت این عامل در تحقیقات مذکور متفاوت است، ولی همواره در میان اولین عوامل بروز پرخاشگری در تماشاگران قرار دارند؛ بنابراین با توجه به اینکه در تحقیق حاضر این عامل (هیجان رسانه‌ای) و متغیرهای تشکیل‌دهنده آن در اولویت دوم قرار دارند (جدول ۲)، بزرگ‌نمایی، شایعه‌سازی و تحریک تماشاگران، بازیکنان و کادر فنی، به‌ویژه قبل از مسابقات مهم و حساس از عوامل اصلی بروز پرخاشگری در تماشاگران هستند؛ بنابراین احتمالاً این موضوع صحت دارد که روزنامه‌ها به هنگام گزارش در مورد فوتبال از زبانی استفاده می‌کنند که بیشتر حالت جنگ دارد و کمتر حالت ورزشی به خود می‌گیرد. این عمل باعث افزایش رقابت در بین گروه‌های هوادار رقیب می‌شود. پیشگویی‌های روزنامه‌ها نیز مشکلاتی ایجاد می‌کند. وقتی نتیجه مسابقه‌ای به نفع تیم میزبان یا احتمال وقوع مشکل بین هواداران رقیب پیش‌بینی می‌شود، زمینه برای تعرض هواداران تیم میزبان فراهم می‌شود. رسانه‌ها و به‌ویژه مطبوعات ورزشی و حتی برنامه‌های رادیویی و تلویزیونی با پرداختن به مطالب هیجان‌زا، درج مصاحبه‌های تحریک‌کننده بازیکنان جنجالی، انتقاد نامنصفانه از نحوه قضاوت داوران، تحقیر تیم حریف و توجه افراطی به بعضی از مسابقات مهم انتظارات زیادی در تماشاگران ایجاد می‌کنند. تماشاگران نیز هیچ نتیجه‌ای را غیر از بُرد قبول نمی‌کند و در نتیجه، هر عاملی که باعث ناکامی آن‌ها شود (عملکرد داور، مربی، بازیکن و غیره) در معرض پرخاشگری و فحاشی آن‌ها قرار می‌گیرد، به‌ویژه اینکه پرداختن مجدد به این مباحث به‌صورت غیرمنطقی و هیجانی نیز باعث ترویج پرخاشگری می‌شود.

نتیجه‌گرایی سومین عامل اثرگذار بر بروز پرخاشگری تماشاچیان از دیدگاه داوران معرفی شده است. اهمیت و اولویت این عامل عمدتاً با مبانی نظری مربوط به فرضیه ناکامی-پرخاشگری هم‌خوانی دارد و تحقیقات مختلفی مانند صفابخش (۱۳۸۲)، کجباف و همکاران (۱۳۸۲)، همتی‌نژاد و همکاران (۱۳۷۹) و رابرتس و بنیامین (۲۰۰۰) ناکامی حاصل از شکست و باخت

تیم را در اولویت‌های نخست قرار داده‌اند. اگر فرض شود که عامل‌های دیگری مانند رتبه تیم در جدول و حساسیت بازی نیز به عامل شکست یا باخت مرتبط است، در این صورت انگیزه یا سائق میل به پیروزی را می‌توان عامل مهم‌تری تلقی کرد. توجه دقیق به متغیرهای این عامل (بزرگ‌نمایی بازی، ایجاد انتظار پیروزی، برتری طلبی کاذب، انتظارات دور از ذهن، هدر رفتن موقعیت‌های گل زنی، حضور بازیکن سابق تیم مورد علاقه در تیم حریف) نشان می‌دهد اگر تیم و باشگاهی از فلسفه پیروزی به هر قیمت یا پیروزی در هر شرایط و موقعیتی (حتی با بازی بد) پیروی کند، احتمالاً تماشاچیان نیز در هر شرایط غیرواقعی‌بینانه به دنبال فرار از باخت و ناکامی هستند و اگر چنین انتظاری توسط سایر عوامل محیطی و رسانه‌ای دامن زده شود، پتانسیل بروز پرخاشگری نیز در همه نیروهای انسانی بیشتر می‌شود مانند آنچه که رابرتس و بنیامین (۲۰۰۰) درباره علل پرخاشگری تماشاچیان در آمریکای شمالی و اروپا دریافته‌اند.

علاوه بر عوامل بیرونی و محیطی و عوامل مرتبط با رفتار بازیکنان، سایر اعضای تیم (مانند مربی و کادر فنی) و داور نیز نقشی تعیین کننده در بروز پرخاشگری در میان تماشاگران دارند (عامل پنجم تا هفتم)؛ بنابراین با توجه به متغیرهای این سه عامل (جدول ۲) به نظر می‌رسد که اعتراض مربیان و کادر فنی تیم یا اعتراض بازیکنان داخل زمین می‌تواند خشونت و پرخاشگری را به خارج از میدان بازی منتقل کند. البته، صرف‌نظر از بازی خشن و محکم و با توجه به گویه‌ها یا سؤالات این عامل می‌توان بیان کرد که اغلب اعتراضات و رفتارهای تحریک‌آمیز در زمین بازی به نحوه قضاوت و تصمیمات داوران مربوط می‌شود؛ به عبارت بهتر، عملکرد ضعیف داور می‌تواند سرآغاز تحریک بازیکنان، مربیان و کادر فنی تیم شود. البته فولکسون و همکاران (۲۰۰۲) از دیدگاه داوران، عامل بازیکنان و مربیان را در بروز پرخاشگری در اولویت اول قرار داده‌اند. از طرف دیگر، با توجه به اذعان داوران به نقش عملکرد داور در بروز پرخاشگری که در رتبه چهارم و پنجم قرار گرفته است (جدول ۲) و نتایج مشابه در سایر تحقیقات، می‌توان عوامل درونی یا داخل زمین را مانند مثلی در نظر گرفت که در یک گوشه آن مربیان و کادر فنی، در گوشه دوم داور و در گوشه سوم بازیکنان قرار دارند که تعامل و واکنش متقابل رفتار یا عملکرد این سه گروه پس از عوامل محیطی و مدیریت، نقشی بسیار مهم و آنی در بروز پرخاشگری در ورزشگاه‌ها ایف می‌کنند.

اگرچه در سؤالات این تحقیق به نقش عوامل ذاتی و شخصیتی تماشاگران در بروز پرخاشگری کمتر توجه شده است، ولی نمی‌توان نقش این عامل را نادیده گرفت. البته چندین سؤال مانند سن و سال کم تماشاگران، حضور تماشاگران رقیب با اختلافات قبلی و تمایل به ایجاد ترس و وحشت در تیم حریف در پرسشنامه وجود داشت. از طرف دیگر، تأکید داوران بر مدیریت

امکانات و خدمات، مدیریت مسابقات و مدیریت بر رسانه‌ها و مطبوعات ورزشی نشان می‌دهد که اگرچه برخی ویژگی‌های جمعیت‌شناختی و ذاتی یا شخصیتی تماشاگران یا برخی عوامل اجتماعی-اقتصادی را نمی‌توان کنترل کرد، می‌توان امکانات، خدمات و رسانه‌های ورزشی را مدیریت کرد تا دست‌کم بخشی از زمینه‌های بروز پرخاشگری تحت کنترل و نظارت نسبی درآید. هرچند شناخت دقیق این موضوع به پیمایش و بررسی نظرات سایر کارشناسان و گروه‌های مشارکت‌کننده بستگی دارد و این موضوع از محدودیت‌های اصلی تحقیق است. نکته‌نهایی این است که در تحقیق حاضر، دیدگاه داوران فوتبال کشور به موضوع پرخاشگری، نگاهی درونی و محدود بود و کمتر به عوامل بیرونی و محیطی اثرگذار بر سیستم ورزش توجه کرده بودند. اگر پذیرفته شود که پرخاشگری تماشاگران فوتبال بیش از هر چیز پدیده‌ای اجتماعی و فرهنگی است، نگاه داوران فوتبال مشابه نگرش کلی حاکم بر فضای کلان ورزش کشور، نگاهی فیزیکی است که در آن عامل‌های فیزیکی نیز عمده تلقی شده‌اند. این موضوع از یک سو ضرورت مطالعه سایر عوامل موجود در ساختار ورزش فوتبال را نشان می‌دهد و از سوی دیگر، اهمیت آموزش‌های جامعه‌شناختی، روان‌شناختی و دوره‌های آموزش داوری را نشان می‌دهد. به‌طور کلی، با توجه به اولویت هشت عامل پرخاشگری از دیدگاه داوران فوتبال، مدیریت محیط (رسانه‌ها) و امکانات و خدمات در اولویت اول و سپس، مدیریت رفتار عناصر اصلی رقابت‌های ورزشی (مربی، بازیکن، داور و تماشاگر) در اولویت دوم قرار دارند.

منابع:

1. Coakley, J, Donnelly, P. (2004). Sport in Society: Issues and Controversies, First Canadian Edition, Toronto: McGraw-Hill.
2. Russell E, Ward Jr.(2002). "Fan violence Social problem or moral panic?", Aggression and Violent Behavior, (7): 453-475.
3. محسنی تبریزی، علیرضا و رحمتی، محمدمهدی (۱۳۸۱). سیری در مفاهیم و نظریه‌های خشونت، پرخاش و پرخاشگری به منظور ساخت و ارائه یک مدل علمی-توصیفی خشونت در ورزش، نامه علوم اجتماعی، (۱۹): ۱۵۳-۱۲۵.
4. رحمتی، محمدمهدی (۱۳۸۳). بررسی اعتبار تجربی تئوری ناکامی-پرخاش‌گری، تماشاگران فوتبال شهر تهران، رفاه اجتماعی، (۱۴): ۲۱۹-۱۹۴.
5. Chester, Norman (2001). "Football and Football Hooliganism". Sir Norman Chester Centre for Football Research, University of Leicester.

6. Wenn, Brian (1989). Violence in sport, Violence Today (4).
۷. رحمتی، محمدمهدی (۱۳۸۵). بررسی و نقد نظریه‌های جامعه‌شناختی درباره خشونت ورزشی، شورای فرهنگ عمومی، www.eccc.ir.
8. Terry P.C, Jackson J.J. (1985). The determinants and control of violence in sport, Quest, 37(1):27-37 .
9. Julian V.R, Cynthia J.B. (2000). Spectator Violence in sports: A North American Perspective, European Journal on Criminal Policy and Research (8): 163-181.
10. Folkesson P, Nyberg C, Archer T, Norlander T. (2002). Soccer Referees' Experience of Threat and Aggression: Effects of Age, Experience, and Life Orientation on Outcome of Coping Strategy. Aggressive Behavior, (28): 317-327.
11. Courakis N.(2004). Football Violence: Not Only a British Problem, European Journal on Criminal Policy and Research (6): 293-302.
12. Friman, Margareta, Nyberg, Claes, Norlander, Torsten (2004). Threats and Aggression Directed at Soccer Referees: An Empirical Phenomenological Psychological Study, The Qualitative Report Volume 9 (4): 652-672.
۱۳. رحمتی، محمد مهدی و محسنی تبریزی، علیرضا (۱۳۸۲). بررسی عامل‌های جامعه شناختی خشونت و پرخاشگری تماشاگران فوتبال مطالعه موردی: شهر تهران، فصلنامه المپیک، (۴۳ پیاپی ۲۴): ۷۷-۹۱.
۱۴. نورعلی وند، علی (۱۳۸۷). بررسی جامعه شناختی عوامل مؤثر بر وندالیسم و اوباشی‌گری در ورزش فوتبال، فصلنامه المپیک، سال هفدهم، (۱ پیاپی ۴۵): ۶۹-۷۹.
۱۵. رشیدی، حشمت الله و آزاد، محمد تقی (۱۳۷۶). بررسی علل و عوامل به تشنج کشیده شدن اجتماعات ورزشی، پایان نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه علوم انتظامی.
۱۶. فتحی نیا، محمد (۱۳۸۴). عنوان پژوهش بررسی علل خشونت‌گرایی تماشاگران فوتبال پس از مسابقات حساس در ورزشگاه آزادی، مرکز تحقیقات صدا و سیما، فصلنامه سنجش و پژوهش.
۱۷. همتی نژاد، مهرعلی. رحمانی نیا، فرهاد و کیالاشکی، رشاد (۱۳۷۹). بررسی عوامل پرخاشگری در میدان‌های ورزشی از دیدگاه ورزشکاران، تماشاگران و متخصصان تربیت بدنی، فصلنامه المپیک، (۴۳ پیاپی ۱۸): ۳۹-۴۶.
۱۸. صفابخش، محسن (۱۳۷۹). بررسی علل ناهنجاری‌های رفتاری در میادین ورزشی، طرح پژوهشی، پژوهشکده تربیت بدنی و علوم ورزشی.

۱۹. رحیمی، قاسم، امیرتاش، علی محمد و خیبری، محمد (۱۳۸۱). بررسی مدیریت ایمنی در ورزشگاه‌های فوتبال کشور از دیدگاه تماشاگران، بازیکنان و مدیران اجرایی، فصلنامه پژوهش در علوم ورزشی، (۴): ۳۹-۵۲.
۲۰. کجباف، محمد باقر، رحیمی، فیض الله و احمدی، سید احمد (۱۳۸۴). بررسی مقایسه پرخاشگری و هیجان خواهی نوجوانان و جوانان بعد از تماشای مسابقات فوتبال، مجموعه مقالات روانشناسی ورزش، اهواز، صص ۷۱-۵۵.
۲۱. صفابخش، محسن (۱۳۸۲). رفتارهای جمعی هواداران باشگاه‌های پرطرفدار شهر تهران در مسابقات لیگ حرفه ای فوتبال سال ۸۲-۱۳۸۱، طرح پژوهشی، پژوهشکده تربیت بدنی و علوم ورزشی.
۲۲. شاه منصور، عزت الله و مظفری، سید امیر احمد (۱۳۸۵). عوامل بروز بحران‌های ورزشی و روش پیشگیری از آن‌ها در زمینه های نرم افزار و سخت افزار، جان افزار و رسانه‌ها، فصلنامه پژوهش در علوم ورزشی، (۱۲): ۱۰۶-۸۷.
۲۳. محمد کاظمی، رضا. شیخ، محمود. شهبازی، مهدی و راسخ، نازنین (۱۳۸۶). بررسی علل آشوب تماشاگران فوتبال پس از شهرآورد بزرگ ایران (از دیدگاه تماشاگران، فصلنامه پژوهش در علوم ورزشی، (۱۷): ۱۱۴-۱۰۱.
24. Simmon, P.(2006). Tackling Abuse of Officials: Attitudes and Communication Skills of
25. Experienced Football Referees, School of Communication, Charles Sturt University, Bathurst, NSW, Australia.
26. Blanchard ,Kendal. (1985).The Anthropology of Sport, Bergin and Garvey Pub , inc, 71-72 .
27. Schaefer R.T, and Lamm R. (1999).Sociology, McGraw-Hill.
28. Coakley, J, Donnelly, P. (200۶). Sport in Society: Issues and Controversies, McGraw-Hill.
29. Cashmor E. (2000).Sport Culture :An A-Z Guide , Routledge , 178-179.
۳۰. حاج بیگی، محمدرضا و مسعودی، احمدرضا (۱۳۸۵). خشونت و پرخاشگری در فوتبال و راه های کنترل آن، فصلنامه امنیت، سال پنجم، (۲و۱): ۷۳-۱۱۶.
۳۱. کلاین، پی (۱۳۸۰). راهنمای آسان تحلیل عاملی، ترجمه سید جلال صدرالسادات و اصغر مینایی، سمت، چاپ اول، صفحه ۱۳ و ۱۶.